

Mellékletek a József Attila-előadáshoz

1. Kritikus vélemények József Attila értekező prózájáról

„... skolasztikus logikai apparátussal, sokszor vad doktrinerizmussal és a kifejezéssel erősen küzdve próbálja tisztázni a művészi tevékenykedés helyét és feladatát az emberi tevékenykedések között”, és „a marxista és freudista tanok összehangolásával kísérletezik” (Németh Andor, 1938.)

„József Attila marxizmusában akkor volt még sok zavaros és megemésztetlen dolog, ami [...] abban leli magyarázatát, hogy akkori írásainak tanúsága szerint a marxizmust elsősorban csak a fiatal Marx műveiből tanulmányozta, és még nem ismerte Marx egész munkásságát és a marxizmusnak Lenin által való továbbfejlesztését. Ezzel magyarázható, miért oly sok akkori elméleti írásaiban a filozófiai bonyolultság, a fiatal Marx még nem teljesen kibontakozott materializmusának és hegelianus gondolati maradványainak erős hatása a fiatal József Attila gondolkodására.” (Révai József, 1959.)

„A költő József Attila jelentősége mellett az esztétikai, filozófiai gondolatait kifejtő József Attila mégiscsak másodrendű, véleményem szerint az utóbbi aspektus előtérbe állítása nem felel meg műve valódi arányainak”.

(Szabolcsi Miklós, 1992.)

2. József Attila politikai-ideológiai irányváltásai:

1925: Vági-féle Magyarországi Szocialista Munkáspárt tagja

1926: Párizsban az Union Anarchiste-Communiste tagja

1928 ősze: belép a radikális népi orientációjú Bartha Miklós Társaságba

1929: a nemzeti fajvédő Előörs munkatársa

1930 tavasza: Fábián Dániel társaságában írja a *Ki a faluba* című röpiratát

1930 vége: felveszi a kapcsolatot az illegális kommunista párttal

1931: a moszkvai magyar emigráció fasisztaként bélyegzi meg

1932: ismét a Bartha Miklós Társaság tagja

1933 vége: eltávolodik a kommunista párttól

1934 nyara: személyes sérelme a moszkvai írószövetség meghívásának elmaradása miatt

1934 ősze: a *Szocializmus* című folyóirat szociáldemokrata köréhez közeledik

1935: az Új Szellemi Front elleni fellépés nyomán összefog Ignotus Pállal, és megalapítják a baloldali, de „felekezeten kívüli” *Szép Szót*

3. Részlet Vágó Márta 1928. november 12-i, Londonból írt leveléből:

„... Aztán Lederertől jött levél, hogy Mannheim megérkezett, és azt mondta, filozófiád lehetetlen tipikus autodidakta filozofálgatás, mellyel mindig újra felfedezik Amerikát, és nevetséges gőggel visszautasítod azt a kevés lehetőséget is, ami Pesten adódna arra, hogy komolyan képezd magad. Persze ez a Lederer fogalmazása, akit érthető féltékenységi okok befolyásolnak, és nagyon könnyen lehet, hogy Mannheim egészen másképpen mondaná el véleményét, de ő most szegény igazán nem tud írni...”

4. Részletek József Attila *Ihlet és nemzet* című művészetbölcseleti munkájából:

„Azt állítjuk, hogy a szemléleten és a gondolon kívül a megismerésnek egy harmadik módja is megadatott a számunkra, a művészi megismerés, amelyet ihletnek nevezhetünk.”

„... a nemzet nem az adott nyelvet beszélők összessége, ez a nemzet hordozója volna, a népessége a nép, hanem nyilvánvalóan az embernek az a cselekvősége, amellyel a nyelvet létrehozta.”

„Az ihlet tehát megragad egy valóságéletemet, a többiek elé teszi és ezzel az egyetlen valóságéletemmel eltakarja az egész valóságot az egzisztencia elől, mint a teli hold a napot a szemünk elől: az ihlet a világ valóságának teljes fogyasztása.”

„Helyezkedjünk (...) a műalkotásba és fogadjuk ihletét megintcsak egészen egzisztenciánkba, – azt látjuk, hogy bár csak egyetlen idődarabot fog össze, ezt az idődarabot végtelenné mélyíti, képletesen szólván, az idő végtelen egyeneséből lecsíp egy részt és azt végtelen, önmagába visszatérő görbévé alakítja. A fogalom időtlen örökkévalóságával szemben az ihlet határolt végtelenség.”

5. A szerpentin (szalagút)-metafora a Babits-bírálatban (1930):

„Az írott forma tárgyi művészete nem a mérték, ütem és rím kellékeinek kiállításában, panorámájában, hanem a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai helyzetének változtatásában áll. Az első mozzanat uralmát fokozatosan átengedi a másodiknak s ez a harmadiknak. Majd az első mozzanat újból kibontakozik, de gazdagabban és a szintén gazdagabban jelentkező második mozzanat mögé húzódik. És így tovább, mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tulajdonképpen átvették lassacskán egymás jelentését és jelentőségét, – a végire érven már csak egyetlen egy mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű. Hasonlással élve, a formaművész kézen fog egy ismeretlen tájon, egy ismeretlen hegy lábánál. Szallaguton vezet fölfelé, egyre szűkülő körökben. Az első lépésre is tájat látunk. E tájra azonban a szallaguton fölfelé haladván észrevétlenül másik táj terül, hiszen közben északról keletnek, majd pedig délnek és nyugatnak megyünk. De így visszajutunk újra északra. Ekkor már föntebb vagyunk, de ugyanarra tágul szemünk, amire egy körrel lejjebb és mégis mást látunk. Most egyetlen pillantásra fölfogjuk mindazt, amit előbb északról és részben északkeletről meg északnyugatról szemléltünk. Fönn az ormon azután egyszerre nézhetünk a szelek minden irányba felé és ki-ki annyit lát, amennyi szeme van. A csupaszem utas egyetlen metszetlen kör közepén találja magát, egyívű éghajlat alatt. Csak maga az ösvény tűnt el a növényzet között. Hát ez a formaművészet.”

6. Kassák Lajos: 71 (1931)

A mellékuccákból jöttem 11 barátommal földik voltunk s virzsinia szivart
szívtunk hazai szokásból
12 lányt kerestünk magunknak mikor megtaláltuk őket haragosan szétváltunk s
mindnyájan
éreztek oldalunkon nővel nem élhetünk együtt suszterekkel szabókkal
pincérekkel és
nagybajszú minisztériumi tisztviselőkkel
a pálya kezdetén voltam
szeretsz kérdeztem a lánytól s vártam hogy mondjon valamit amitől ketté hasadnak a
falak
az emeleti erkélyen állt alig értem fel a melléig
sokáig vártam az eredményre de hogy semmi különösebb nem történt vörös
úszódresszbe
öltöztem és kimentem a tengerre
11 ember feküdt a parton 11 kiégett szivarral a ferde szájában
ti már itt vagytok
aludtak és nem feleltek
fehér madarak szálltak a víz fölött énekeltek és csőrükkel megsebeztek az alacsony
felhőket.

7. Részletek József Attila Kosztolányi-recenziójából (1935):

„Ifjúságom elején az élet bántó, morális korlátait feledtető kalandorregényt olvastam végig oly hamarjában, értelmetlennek látszó, apró kötelességeimről elfelejtkezve, mint most Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményeit. Hatása, mely itt rezeg bennem, szintén a kalandorregények olvasása után visszamaradó tétovaságra emlékeztet, mely oly hasonló a gyermek mosdás előtti, az álom különös szabadságához ragaszkodó, de az éberség világába lassan már beilleszkedő állapotához. Ki teszi ezt – Kosztolányi-e, a költő, vagy én, az olvasó? A költeményt, a valóságosat, melyet a nyomtatott betűjel, a szavakká formált anyagi hangok zöreijrendszerre egyszerre idéz fel a szívben és az elmében, a tudattalanban meg a tudatban, költő és olvasó együtt alkotják. A költő írás közben olvasó is s a költemény tudatformáját, az ízlést, az esztétikai szabályt a költő az olvasóból vonja el. Ha a mű formájáról, magáról a műről szólunk, nem is beszélünk egyébről, mint arról, hogy a költő, mielőtt tollat vett volna kezébe, milyenek fogta föl az olvasót. A költő igazi véleménye rólunk, olvasókról (s mint embernek – a világról) nemcsak abban rejlik, amit mond, hanem abban is, főleg abban, ahogy mondja. Mi a véleménye Kosztolányinak rólunk?

A Kosztolányi-versekből ítélve mi hallatlanul világosak, szabatosak és szigorúak vagyunk. De valami titkot, valami édes érzékiséget rejtegetünk, valamit, amit a szegény kis gyermeknek nevének sem szabad neveznie. Megengedjük a játékot, de feltételként kikötünk valami komoly borongást; csak akkor öleljük keblünkre a költőt, a gyermeket, ha panaszkodik. A szegény kis gyermek panaszaiban nincs semmi megfogható tárgyi sérelem – olyan enyhe borzongás melege fülleszt át sorait, amelyet a gyermek, ki az anyagi természethez közel áll, érez a legkevésbé s amelyet mégis gyermekinek ítél költő is, olvasó is. Mi oly tökéletesek és oly titokzatosak vagyunk, hogy pusztán létünkkel elvárjuk – legyen ő is tökéletes és titokzatos. Mi csodálatos módon meghalunk s ezért – csodálatos módon – megkívánjuk, hogy meghaljon ő is. Vagy nem a halál a mi rejtélyünk, hanem a szerelem? vagy mind a két szó ugyanannak a titoknak tokja? Akárhogy is áll a dolog, az élet, az embereknek, az olvasóknak, a felnőtteknek világa, olyan világos és olyan rejtélyes, mint az álom. Mert Kosztolányi képei álomszerűek, jóllehet világosak és szabatosak...

(...)

És olvassuk el ezt a kis remeket (*Őszi reggeli*):

Ezt hozta az ősz. Hús gyümölcsöket
üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét,
megannyi dús, tündöklő ékszerét.
Vízcsöpp iramlík egy kövér bogyoról
és elgurul, akár a briliáns.
A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezűkkel intenek nekem.

A pompa ez, részvételen, derült – igen, de a Kosztolányi-vers az és nem az ősz gyümölcse. Mi tehát azt kívánjuk a költőtől, szerinte, hogy pompás, részvételen és derült legyen – mintha az ötven éves Kosztolányiban is a szegény kis gyermek panaszkodnék. (...) És nem derült-e, mikor *hatalmas*, jáspisfényű körtéről, *nehéz*, sötétsmaragd szőlőről beszél? És nem mi kívánjuk-e tőle ezt a pompát, ezt a részvétlenséget és ezt a derűt, mi, akik csak úgy vagyunk képesek megérteni a gyümölcsök gazdagságát, ha fölidézi bennünk a jáspis, a briliáns, az ékszerek képzeletét? Pedig jobb volna a gyümölcs, a körte, a szőlő – jobb volna élni.

Hatalmas jáspisfényű körte! *Nehéz*, *sötétsmaragd* szőlő! Érzy-e olvasóm, hogy a szót, *sötétsmaragd* szőlő, nem oly könnyű kiejteni, mint azokat a szavakat, amelyekkel közönségesen élünk? Már csak a mássalhangzók torlódása miatt sem. Így hát a szőlő – nehéz. Pedig ha valaki hozzányúlna, megfogná, fölemelné azt a szőlőt, mindjárt meggyőződne róla, – nem oly nehéz, hogy említésre érdemes volna. Ez a valaki persze meg is enne a szőlőt. Márpedig Kosztolányi nem a szőlőnek, a körtének, hanem önnön magának végzetét sejteti. De ő nem is saját magát, hanem a körtét mondja hatalmasnak s nem önmagát erőtlennek, hanem a szőlőt nehéznek. Jobb volna élni – jobb volna enni a gyümölcsöt, de nem lehet. Nem a szőlő nehéz tehát és nem a körte hatalmas, hanem a vágy, a teljesíthetetlen vágy. Ebben csak az a feltűnő, hogy nem az ékszer a teljesíthetetlen vágy tárgya, hanem a gyümölcs; a teljesíthetetlen vágy nem szociális, hanem animális, nem felnőtté, hanem a gyermeké. Itt a Kosztolányi-versek álomszerűségének kulcsa: ha ír, ötven esztendőskorában is oly

sóvárogva nézi az immár elérhetővé vált tárgyakat és az egész világot, mint gyermek a tiltott gyümölcsöt. És a tárgyaknak, melyeket ma már önként, vagy ha úgy tetszik: belső kényszerből tesz a maga számára elérhetetlenné, képeit latin világosságú, kristályos rendbe foglalja, ahogyan az álomban is annyira helyén valónak látszik minden, éber szemmel nézve különös, rendkívüli elem.

»Jobb volna élni. Ámde...« Kosztolányi világában (melyet ez is közelít az álom színvonalához) alig van cselekvés. Itt minden történik. Kosztolányi *homo aestheticusnak*, vagyis az érzéki alapú szépségek emberének tartja magát és ezt (...) szembeállítja a *homo oeconomicussal*, vagyis a gazdálkodó és a *homo moralis*-sal, tehát az erkölcsi, a szociális jóra törő emberrel. A szemlélőt a cselekvő ellen veti. A költő föladata szemlélődni az élet és halál kérdésein, vallotta egyszer, – pedig hát a költő föladata, melyet Kosztolányi oly hallatlan biztonsággal teljesít is a maga módján, – a versírás. Ez azonban mégiscsak cselekvés, – hozzá egyszerre erkölcsi és gazdasági cselekvés.

Ezzel az elméletével Kosztolányi az ő külön álomvilágához való jogát védte ma, a másfajta, szociális természetű álmodozások idejében. De az [utóbbihoz kapcsolódó] elmélet [az ő verseinek] álomszerűségét is jobban megérteti. *Homo aestheticusnak* csak az az ember vallhatja magát (...) ki nem érzi át, hogy léte a társadalmi életbe, viszonyokba ereszti gyökereit; az, ki nem tudja azonosítani magát a társadalmi létet szabályozó, alapvető elvekkel. Végző soron az a gyermek, ki ösztönös tekintetével értelmetlennek látja a felnőtteknek ezt az erkölcsi világát, ki, felnövekedvén, kénytelenségből beléhelyezkedik ugyan a világ rendjébe, szíve mélyén azonban megtagadja. Az ilyen emberből adandó alkalommal kibúvik a nihilista, az ízlésnek az a megszállottja, ki az ízlés nevében tagadja meg az ízlés forrását, a *homo socialist*.

(...)

Kosztolányi gazdag művészete azonban mégis társadalomalkotó erővé válik. E korban, a szociális törekvések mögött meglapul a társadalmi üresség érzése is. Azok azonban, kik már bele mernek tekinteni ebbe az ürességbe, ha el is dobják »ezt a nagy világot, mint a dióhéjt«, bizonyára nem vetik el maguktól a lehető világot is, amelyhez – hiszen alkot – Kosztolányi is ragaszkodik. A nihilizmus, ha tudatossá lett, nem folytatható. Talán Kosztolányit is elvezérli latin világosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban.

8. Kafka nyomán

„32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan 1905. április 11-én este 9 órakor – lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenyítésre ítélték, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javítatlan bűnözők világába. A nyomozás eredményte-lenségét a hatósági közegek kínváltási adataival palástolták, s a kínváltás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául...”

9. Részletek Arthur Koestler nekrológiájából: *Egy halott Budapesten (1939)*:

„József Attila – nemzedékének legjobbjaihoz hasonlóan – kommunista volt. De elfordult a mozgalomtól, amelynek rothadása [a német eredeti korábbi magyar nyelvű fordításában itt – a jegyzet helyesen mutat rá – az eufemisztikus „torzulása” szó szerepelt] épp a legjobbak közül sokaknak az életébe vagy a józan eszébe került. Amint a legjobbak közül sokan, ő sem volt rá képes soha, hogy csalódottságán úrrá legyen. Soha nem tudott megszabadulni a gyűlöletnek és a szeretetnek attól a keverékétől, amely a párthoz fűződő érzelmeit jellemezte, ahogy senki sem volt képes erre közülünk, ha ebbe az érzésbe belekóstolt. Mert a párt volt az a kártya, amelyre mindenünket föltettük, és amelyen mindenünket elvesztettük.”

„Banális volna, ha emberünk félreismeret zseni lenne, akit a halála után fedeznek föl – ez, mondhatni, klasszikus séma volna, és úgyszólván rendben lenne. A dolog azonban úgy áll, hogy József Attilát már 17 éves korában nagy költőként tartották számon, és mi mind tudtuk, hogy zseni, mégis engedték szemünk láttára szép lassan tönkremenni. Mielőtt ugyanis szentté avatták volna, azaz amíg élt, veszekedős, önfejű és nehezen elviselhető volt. (...) Esszéket és nekrológokat írván készségesen megengedtük a zseninek, hogy ilyen legyen, a valóságos kávéházi asztaloknál azonban az idegeinkre mentek ezek a jellemvonások.”

(Schweitzer Pál fordítása)

10. Részlet Fejtő Ferenc *József Attila, az útmutató* című tanulmányából (1947):

„A nemzetiszocializmus hatalomra jutása néki is, mint valamennyiünk számára, rendkívül keserves meglepetést hozott. Nemcsak hogy nem voltunk elkészülve a katasztrófára, hanem éppen az ellenkezőjét, a szocialista forradalom diadalát vártuk Németországban. [...] A tényt, hogy a gazdasági válságot, amelynek kiéleződését mint marxisták a szociális forradalom nagyszerű alkalmaként köszöntöttük, egy velejéig hazug, a legaljasabb indulatok felkorbácsolására építő mozgalom épp a marxizmus ellen aknázhatta ki, a történelmi logika megcsúfolásának hittük. Sokáig nem bírtuk elhinni, nem bírta elhinni József Attila sem, hogy Hitler uralma nem csak pünkösdi királyság. [...] Aztán be kellett látnunk, hogy jóslataink elhamarkodottak voltak, számításunkba hiba csúszott. Sokan csalódottan fordultak el a marxi történelemszemlélettől. József Attila nem tartozott közéjük. Annál sokkal alaposabb, sokkal gyökeresebb volt már akkor marxi tudása és szocialista szenvedélye. De sokkal alaposabb és sokkal gyökeresebb volt már annál is, hogy ne ismerje fel, ne ismerje be: prognózisunk csak azért lehetett téves, mert hibás volt a konkrét társadalmi helyzetre vonatkozó diagnózisunk.”

11. Részletek József Attila *Új szocializmus! Hort Dezső könyve című recenziójából (1935):*

„... a homo moralis, vagy ideologicus miért fordul szembe a homo oeconomicussal, másszóval hogyan lehetséges, hogy a gazdasági belátás nem hat közvetlenül? A Marx-kritikának itt kellene kezdődnie [...] Ha Marx alapján jobban megértjük, hogy pl. a vallásos érzés miért öltött abban a korban olyan, ebben pedig ilyen eszmei-szociális formát, még mindig kérdéses marad, hogy egyáltalán miért van a homo oeconomicusnak vallásos érzése, hogy a szubjektum lelki háztartásában miért mutatkozik gazdaságosabbnak a hit, mint az értelem? Azért fontos ez, mert a társadalmi összeütközések elsősorban az embereken belül folynak le s az emberek olyan eszmékkel jelennek meg társaik között, amelyek belső harcaik eredményei. A marxi-elmélet filozófia, de pszichológia is. Humanizmus, de éppen a legemberibb jelenséget – az elmebetegséget és a neurózisokat nem lehet vele megérteni. Hol a határ a nagyzási mánia és a diktátorságra törő akarat között? Mennyivel észszerűbb egy ember számára vallásos kedélye, mint a társadalom szempontjából a vallási téboly? A »szellemi természetről« szóló marxi felfogás kritikáját itt kell kezdeni [...] A társadalmi fejlődés humanista elvét össze kellene vetni már az egyén szociális fejlődésének tanulmányozásával, a történelmi materializmust a pszichoanalízissel. Kezdeményezés még alig történt ebben az irányban, pedig amíg megfajtatlanul látszó érzelmi erők érdekeikkel ellentétes táborokba képesek sorozni az embereket, addig alig hihető, hogy ökonomikus belátással fogjanak hozzá az új világ fölépítéséhez.”

12. Részletek József Attila *Hegel – Marx – Freud* című tanulmány főszövegéből (1936–1937):

Hegel – Marx – Freud.

I. A tudományos szocializmus.

1.

Nem szükséges, hogy tudós legyen az ember s nem szükséges az sem, hogy proletárok soraiban nyomorogjon, úgy is beláthatja, hogy a mai gazdálkodás bajba jutott. Tízmilliókra rug az ellátatlanok száma, csak a művelt emberiséget véve számításba s a termelést mégis, ha nem háborus célokat szolgál, állami beavatkozással igyekezzenek csökkenteni. Különböző gazdasági tekintélyek különféle okokkal magyarázzák s igazolják ezt a józan ésszel emészthetetlennek látszó jelenséget. Marxista gondolkodók magában a gazdálkodási módban jelölik meg a bajok forrását s azt hiszik, az általános elnyomorodás annyira megnövekszik „a társadalmi fejlődés természeti törvényeinek” értelmében, hogy a munkájukból élő s az ellátatlan emberek végül is valamilyen szervezett formában fellázadnak s egy elmélet szerint békés, más elmélet szerint forradalmi eszközökkel átalakítják e társadalmi rendet s megvetik alapját a szocialista gazdaságnak. Ez a hit a múlt század közepe óta terjedezik az emberek között, ujabban azonban nagyon módosult. Módosult a békés átalakulás hívei között, – ők ma már őszintén nem számítanak a proletár osztály egészére, de azon vannak, hogy más osztályból éppolyan mértékben szerezzenek elvtársakat, mint a proletárok közül s így végül osztályközi pártot alkotnak. Módosult a forradalmi hagyományokhoz ragaszkodók körében is, – ezek arra számítanak, hogy kikerülhetetlenül beáll valamilyen társadalmi szerencsétlenség, pl. háboru, s olyan alkalommal szolgál, hogy egy kisebb megszervezett csoport is magához ragadhatja a hatalmat s a tömegeknek vagy helyeslésétől, vagy közömbös jóindulatától kísérve hozzáfoghat a nagy cél, a szocializmus megvalósításához. A két elméletre két mozgalom támaszkodik s mindkettő ’tudományos szocializmusnak’ nevezi magát.

2.

A tudományos szocializmus módszeres alapja a történelmi jelenségek gazdasági elvű magyarázata, az u.n. történelmi materializmus. Mint a marxista kézikönyvek mondják, velejéig nemzetközi felfogás ez, mert gyökereit a német filozófiába, az angol ökonomiába s a francia (forradalmi) politikába ereszti. Valójában a történelmi materializmus e modern európai háromság összetett kritikájának tekinthető. Dialektikus, ökonomikus és humanista, – vagyis úgy látja, hogy az emberi lét, társadalom és állam, általában a művelődés a gazdálkodáshoz van kapcsolva, belső ellentétekkel terhes s az ellentétek föloldásával fejlődik.

Marx (az ő nevéhez fűződik ez a történelemfölfogás) négy ténnyel számolt, midőn föllépett. A történelmi fejlődés elvével (Hegel), az új ipari technikával, a terhei alatt nyugtalanul mozgolódó munkássággal és az u.n. utópikus szocializmussal, melynek nem harcoss, hanem békés, nem proletári, hanem általános emberi jellege volt. Marx e négy

tényből nyert ismeretét egyesítette, elfogadta az ellentétekben történő fejlődés elvét, a társadalmi haladás alapjául megtette az ipart és a munkásságot, amazt mint tárgyi, emezt mint alanyi tényezőt véve számításba s a társadalmi haladás következő állomásaként a szocializmust fogta föl, mint következményt a modern ipar tárgyi oldaláról nézve és mint célt a munkásság alanyi szempontjából. Tárgyi fogalmazás szerint tehát abban áll a fejlődés, hogy a tőkés gazdaság elbukik belső ellentétein, azon, hogy termelő erői túlfejlődtek a termelési módon, viszonyokon és helyet ad a közös gazdaságnak; alanyi fogalmazás szerint pedig abban, hogy a munkásság meg akarja dönteni és meg is dönti a fennálló osztályuralmat és megszervezi – átmenetileg – a magáét.

Marx és Engels elsősorban Európára gondoltak. Európát el is öntötte a haladásba vetett hit árja, (melyre ma már alig emlékezünk!), az ipar és a technika olyan fejlettségre tett szert, amilyenre a termelési eszközök filozófusai nem is gondolhattak, a munkások valóban hatalmas pártokban szervezték meg erőnyeiket s a közös gazdaság többé-kevésbé világos eszméjével magukhoz vonták a nem-bérmunkások csapatait is. Ilyen körülmények között az a kérdés: –miért nincs még szocializmus? Nem azt akarom ezzel mondani, hogy nem következik el, ha az emberek azt akarják, hogy elkövetkezzék. Csak azt kérdem, hol csúszott hiba a számításba, hogy’ lehet az, hogy az u.n. „tárgyi előfeltételek megvannak” s az alanyiak hiányoznak? Marx azt írja, hogy az emberiség csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megoldásához a szükséges feltételek a valóságban jelenvannak – hogy’ lehet tehát, hogy egy hatvan millió lakósu állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?

(...)

4.

A hegeli elvet követve kapcsolódik Marx Feuerbachhoz. Feuerbach a vallásos kedélyt végső valóságnak fogja föl s azt hiszi, a történelem az emberszeretnek, az embert szerető embernek öntudatosodási folyamata. Marx többet lát a történelemben – az embernek emberré válását gondolja el benne. „A szocialista ember számára – ugymond – az egész ugynevezett világtörténelem nem más, mint az ember nemzése (illetve termelése: *Erzeugung*) az emberi munka által.” (2) Mi az ember? „Az emberi lényeg a társadalmi viszonyok összessége” (3) – mondja – „az ember egyéni és faji élete nem különböznek” (4), maga „az egyén a társadalmi lény” (5). A történelemben az ember önnön lényegét fejti ki s egyszersmind tökéletesíti; társas mivolta őt, ő pedig társas mivoltát egyre társadalmibbá teszi. A nemzés élettani műveletéhez társra van szüksége, ez a lényeg s az embernek ez a lényege fejlődik a történelem folyamán affelé az állapot felé, amelyben minden egyes embernek életszükségletévé válik minden másik ember. A társadalmi viszonyok adják e fejlődés valóságát, s a valóság ilyen fejlődésének, a fejlődés ilyen valóságának tudományos eszmélete, elmélete a szocializmus.

Marx elmélete szerint az emberiség úgy fejti ki faji lényegét a termelésben, ahogy Hegel elmélete szerint a világszellem fejti ki önmagát a történelmi természetben. Az emberiség előbb megvalósítja a termelésben társas mivoltát, azután tudatával fölfogja. Természetesen ez a tudat maga is társadalmi termék, hiszen a nyelv is az, márpedig „a nyelv a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát önmagam számára is létező, valóságos tudat” (6). A termelésben az emberiség önmagát termeli, egyfelől úgy, hogy a külső

természetet átalakítja a saját használatára, másfelől úgy, hogy saját természetét mind társasabbá teszi, mignem az egész emberiség egyetlen társadalommá s ez a társadalom az egyes embernek természetévé válik. Ahogy a természetes élet föltételei a természetes szervek, úgy föltételei a termelő, vagyis emberi életnek a termelő eszközök.

(...)

Kategóriáit Marx az emberek faji létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy a nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja föl, és a nemiségével társához kapcsolt, szervei oldaláról megérteni próbált ember megfelelőjének látja a termelési eszközök oldaláról szemlélt társadalmat.

(...)

5.

Sokan, kik szinte kérkednek a „marxizmus” kifejezéssel, ezt néha „proletárszocializmus” névvel helyettesítik s ugyanígy beszélnek „proletáirodalomról”, „proletárkulturáról”, melyen azonban nem néptudományi különlegességet értenek, hanem olyasmit, ami a polgárinak nevezett mai általános műveltségénél magasabbrendű. Marx gondolata szerint azonban mindenki szocialista, aki tudva munkálkodik azon, hogy az ember méltó legyen önmagához, hogy az emberi lényeg kifejlésre jusson, hogy megszűnjenek azok a társadalmi különbségek, amelyek a termelés fejletlenebb fokán szükségesegek voltak, ma már azonban mind az anyagi termelésnek, mind az erkölcsi jóérzésnek, mind a teljes emberi öntudat kialakulásának akadályai. Miért látja Marx mégis a proletárságban azt az erőt, mely a társadalmat átalakítani hivatott? Ő maga így felel erre:

„Ha a szocialista írók ezt a világtörténeti szerepet a proletárságnak tulajdonítják, ez semmiesetre sem azért történik, mert isteneknek tartják a proletárokat. Inkább fordítva. Minthogy a kifejlett proletárságban gyakorlatilag teljessé vált az elvonatkozás minden emberségtől, sőt az emberségnek a látszatától is; minthogy a proletárság életfeltételeiben a társadalomnak legembertelenebb végletén van összefogva a mai társadalom minden életfeltétele; minthogy benne az ember elvesztette saját magát, de minthogy egyszersmind nemcsak megnyerte ennek a veszteségnek elméleti tudatát, hanem kényszerítve is van közvetlenül, a már el nem utasítható, már nem szépíthető, abszolút parancsoló szükségétől – ez a gyakorlati kifejezés a szükségszerűségre –, hogy fellázadjon ez ellen az embertelenség ellen: ezért lehet és kell a proletárságnak magát fölszabadítania. De nem szabadíthatja föl magát anélkül, hogy saját életfeltételeit meg ne szüntetné. Saját életfeltételeit nem szüntetheti meg anélkül, hogy meg ne szüntetné a mai társadalomnak minden embertelen életfeltételét, melyek az ő helyzetében vannak összefoglalva. Nem hiába járja ki a munka kemény, de acélozó iskoláját. Nem arról van szó, amit ez vagy az a proletár, vagy maga az egész proletárság ideig-óráig mint célt képzel maga elé. Arról van szó, ami ő és amit e lét szerint történelmileg tenni kényszerül. Célja és történelmi tette saját élethelyzetében, mint a mai polgári társadalomnak egész szervezetében világosan, visszavonhatatlanul elő van írva.”

(14) Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy amint a proletárokat az anyagi szükség sarkallja e történelmi folyamatban, úgy serkent másokat szocialista irányban erkölcsi szükségletük s

ugy tette magát Marxot szocialistává az elméleti szükségszerűség, mert e szükségletek mindegyikében a társadalmi, azaz emberi lényeg jut kifejezésre. Azok a „marxisták”, kik mindenütt és mindenben anyagi érdeket keresnek s az anyagi érdeket teszik elvvé az emberi öntudat mai fokán is a cselekedetek értelmének vizsgálatában, Marx gondolataiból egy kukkot sem értenek.

6.

Mint látjuk, Marx szerint arról van szó, aminek történnie kell és nem arról, hogy mit gondolnak, milyen adott célokat tűznek maguk elé a proletárok és pártjaik. Marx tehát az embert mint látható, érzéki valóságot szemléli, életfeltételeiből és „reális énjéből” következtet jövőjére. Következésképpen meg is teheti ezt, hiszen úgy gondolja, hogy az egyén léte adva van saját tudata számára. „A tudat sohasem lehet egyéb, mint a tudott lét és az ember léte az ő valóságos életfolyamata.” „Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot.” (15) Ehhez kapcsolódik az a nézete, hogy az ember úgy fejlődik, hogy megváltoztatja életkörülményeit s ezek a megváltoztatott életkörülmények megváltoztatják őt. Eszerint saját tudatunkkal közvetlenül nem alakíthatjuk létünket.

Egy új természettudomány, a pszichoanalízis, azonban azzal a fölfedezéssel vált betegségek gyógyító módjává, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másként nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt oly gondolatokat, melyeket éppen a valóságos, természetes lét sugalmaz s ezzel az elfojtással annyira megváltoztatja a létet, hogy az egészséges ember beteg emberré válik, az érzékien-ésszerűen gondolkodó lényben létre jön pl. az a vallásos kedély, az a valóságos lelkiállapot, melynek fogalmát oly mulatságosnak találta Engels Feuerbachnál. Az ilyen ember – s az emberiség történelmi multjában csak ilyen emberekre számíthatunk – kétségkívül valóságos lény, tudata azonban nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének, hanem csak annak a létnek a képét adja, amelyet már eltorzított. Ez a tudat nem a lét képét torzítja el, hanem magát a létet mint természetet s e torzított lét képét többé-kevésbé hiven megőrzi. „Elkerülhetetlen dolog – írja Engels –, hogy mindennek, ami egy emberre hat, a tudatán kell keresztül mennie, – még az evésnek és az ivásnak is, ami a tudat által érzett éhségen és szomjúságon kezdődik és ugyancsak a tudat által érzett jóllakottsággal végződik.” (16) – Azóta a lélektan az egyénnek, a társadalmi lénynek fejlődésében sok olyan jelenséget derített fel, amelyet a tizenkilencedik századbéli bölcselő nem ismerhetett. Csak érinthetett kérdéseket, melyeket ma – éppen saját gondolatrendszerének igazolására – világosabban tekinthetne át. Így azóta megtudtuk, hogy éhség és tudat, nemi vágy és tudat között a kapcsolat megszakadhat; hogy a tudat a jóllakottságot s a nemi kielégülést, bár a fiziológiai lét rendje szerint minden szabályszerűen végbement, igen sokszor nem veszi tudomásul; sőt rendszerint nem veszi tudomásul, ha – a nép nyelvén szólván –, „nincs áldás rajta”.

7.

Miről feledkezett meg Marx, az emberi lényeknek melyik valóságos vonása marad rejtve előtte? Mi az, ami szükség szerint homályba temetkezik az olyan gondolkodó előtt, aki a fejlődő társadalmat termelési eszközeiből, a fejlődő egyént pedig testi szerveiből akarja megérteni? Marx a vallásokat az emberi lények képzeletbeli megvalósításának tartja. Nos, a kereszténységben a gyermek, az ember fia váltja meg az emberiséget szenvedéseitől. Marx

megfelelnek a gyerekekről. Azt mondja, hogy az embernek önmagához való viszonya nyilatkozik meg a férfi és a nő „legtermészetesebb” viszonyában, de nem gondol arra, hogy ugyanígy „legtermészetesebb” viszony a felnőtt és a gyermek viszonya. Nem tud – hiszen akkor még nem is tudhatott arról, hogy a felnőtt egyén olyan viszonyban van önmagával, amilyen viszonyban a felnőttekkel volt gyermekkorában; hogy ez a viszony nem pusztán a tudatra jellemző viszonyítás, hanem lelki valóság, melynek tünetei a testi szervek működésének zavaraiiban jelentkeznek. Leleki valóság, mely kifejezésre jut a cselekedetekben és az őket irányító eszmékben; az emberi szükségletek legnagyobb részének képzelte mivoltában; Daedalusnak és Icarusnak, az apának és a fiúnak együttes szárnyalásában, s a repülés ez ősi eszméjének mai, technikai megvalósításában. A repülőgép – s bizvást hozzátehetjük – a gyomorsavtúltengés, melyek egyformán anyagi-technikai kifejezései az emberi lényeknek, együttesen nem igen kecsegtetnek azzal, hogy a szabadság országának kapuja előtt áll az emberiség, mert amennyire észszerű követelménnyé teszi a mai, repülőgépes technika a társadalomnak az egész emberiségre szóló megszervezését a társadalmi tudatban, az egyének gyomorsavtúltengéses biológiai léte éppoly értelmetlenné teszi e megszervezésben való öntudatos részvételt.

Marx a gyermek szerveiből nem olvashatta ki, hogy a gyermek nemi lény s így nem is jöhetett rá arra, hogy az embernek önmagához való, a felnőttnek a gyermekhez való viszonya, melyet minden felnőtt egyén külön, materiális gyermek nélkül megtestesít önmagában – végső fokon nem más, mint a felnőtt és a gyermeki nemiség viszonya egymáshoz ugyanabban az emberben. Ennek a viszonyban a tudatos föloldása nélkül az egyének egyszerűen nem juthatnak kifejlett szerveiknek, szerveik működésének szabad birtokába, ahogy az emberiség sem jutott el kifejlett termelési eszközeinek, erőinek szabad, öntudatos birtoklásához.

Miért nincs még szocializmus, – kérdeztem cikkem elején. Egyelőre analogiával felelek erre. Ez az analógia nem visszavetendő, hiszen Marx maga a nemi aktussal látja utnak indítottnak az emberi termelést. Szocializmus éppúgy nincs, bár a termelési eszközök fejlettsége és a termelő erők megkivánják a gazdaságnak ezt a formáját, ahogy nincs teljes orgazmus a mai ideges emberek koituszában, bár a nemi szervek fiziológiai fejlettsége és az egyén ösztönei megkivánják a nemi egyesülésnek ezt a fejlett formáját. Az általánosan elterjedt női és férfifrigiditás és a pszichikailag föltételezett impotencia elmélete szolgál annak magyarázatául, hogy a szocializmus megvalósításának tárgyi, technikai feltételei mellől miért hiányoznak a megvalósítás alanyi, lelki előfeltételei.